

Б.О. Потильчак,
викладач кафедри правознавства
Інституту політології та права
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

Верховний Суд УРСР у 1943—1945 рр.: організаційна діяльність і структурна розбудова

В історії Верховного Суду України були нелегкі часи Другої світової війни. Через нацистську окупацію система загальних судів УРСР упродовж майже року не працювала. Поступово відновивши діяльність на визволених територіях лише навесні 1943 р., суди відчули на собі всі труднощі роботи в умовах триваючої війни, руйнації господарства, браку життєво необхідних ресурсів, загального зубожіння населення країни, що посилювались складною криміногенною ситуацією. Вивчення цього непростого але надзвичайно цінного історичного досвіду, врахування його уроків особливо актуальні сьогодні — у період проведення в Україні судової реформи. Наукова актуальність проблеми організаційно-структурної розбудови у Верховному Суді УРСР на завершальному етапі Другої світової війни полягає в тому, що у вітчизняній історико-правовій науці майже немає досліджень на цю тему.

Summary

The article deals with the special features of organizational structure and activities of the Supreme Court of the Ukrainian SSR during 1943—1945 on the territory of republic liberated from the occupants. Through analyzing historical material the author keeps track of one of the stages of formation and improvement of the judicial system of Ukraine

Чи не єдиною працею, автор якої побіжно торкається окреслених питань, є монографія відомого вітчизняного правника радянської епохи, багаторічного заступника Голови Верховного Суду УРСР Д.С. Сусла¹. Про відновлення та організацію роботи Верховного Суду УРСР у період після окупації згадують у статті «Становлення і розвиток Верховного Суду України» О.Л. Копиленко, В.Д. Гончаренко та О.В. Зайчук². Питанню поновлення діяльності та організації роботи Верховного Суду УРСР на початку визволення України від нацистських окупантів присвячена одна зі статей автора цього дослідження³.

Зважаючи на стан вивчення загальної проблеми історії Верховного Суду УРСР в роки Другої світової війни, вважаємо за

¹ Див.: Сусли Д.С. Історія суду Радянської України (1917—1967 рр.): монографія [Текст] / Д.С. Сусли. — К., 1968. — 236 с.

² Див.: Копиленко О.Л. Становлення і розвиток Верховного Суду України [Текст] / О.Л. Копиленко, В.Д. Гончаренко, О.В. Зайчук // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1. — С. 2—11.

³ Див.: Потильчак Б.О. Верховний Суд Української РСР у 1943 році: поновлення діяльності та організаційна практика [Текст] / Б.О. Потильчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-практичний збірник [Серія: Право та державне управління]. — 2012. — № 3. — С. 39—43.

необхідне здійснити історичну реконструкцію особливостей організаційного адміністрування і розбудови структури вищого органу в системі судоустрою республіки в ході відновлення його діяльності у 1943—1945 рр.

З початком війни нацистської Німеччини проти СРСР та окупації території України діяльність Верховного Суду УРСР було перервано. Разом з іншими вищими органами влади установу в серпні 1941 р. евакуювали спочатку до Харкова, а в листопаді — на територію Російської СФСР — до Саратова. У 1942 р. кількісно значно зменшений апарат Верховного Суду УРСР перебував у Москві⁴. Умови для відновлення роботи вищого органу в системі судоустрою республіки склалися у січні 1943 р. внаслідок переможного для радянських військ завершення Сталінградської битви⁵.

21 січня 1943 р., ще перебуваючи в Москві, офіційно поновлює свою діяльність Верховний Суд УРСР. Тимчасово виконуючим обов'язки його Голови нарком юстиції СРСР призначив **Мусія Григоровича Розанова**⁶. Тоді ж було прийнято рішення про негайне розгортання діяльності вищого судового органу УРСР на визволеній території республіки. Вже 24 січня 1943 р. М.Г. Розанов від'їздить у службове відрядження до щойно визволеного від окупантів м. Старобільська Ворошиловградської області для організації тут роботи Верховного Суду УРСР⁷. Із січня по березень 1943 р. апарат Верховного Суду УРСР фактично перебував у зародковому стані. Так, згідно з пояснювальною запискою до фінансового звіту за 1943 р. штат установи до кінця березня того року складався з однієї штатної одиниці — заступника Голови Суду, який і виконував обов'язки його керівника. Саме цю штатну посаду займав М.Г. Розанов⁸.

Прибувши до Старобільська 5 лютого 1943 р.⁹, М.Г. Розанов береться за вирішення нагальних організаційних питань: облаштування приміщення Суду, формування його колегіального складу й апарату забезпечення

⁴ Див.: Суслло Д.С. Зазнач. праця. — С. 182.

⁵ Див.: Ключенко Д.М. В боях за визволення України [Текст] / Д.М. Ключенко. — К., 1984. — С. 7—10.

⁶ Див.: Накази № 1—97 Голови Верховного Суду УРСР з загальних питань і по особовому складу за 1943 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 24, оп. 16. — 1940—1964 рр., спр. 2, арк. 1.

⁷ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 2.

⁸ Див.: Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1943 рік // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 5, арк. 10.

⁹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 3.

діяльності. У кінці березня 1943 р. штатний склад Верховного Суду УРСР збільшується до трьох посад — заступника Голови і двох членів Верховного Суду¹⁰. У квітні 1943 р. до штатного складу суддів Суду входили вже п'ятеро осіб: заступник Голови Суду в цивільних справах М.Г. Розанов (до квітня 1943 р. виконував обов'язки його Голови), заступник Голови Суду в кримінальних справах **Дмитро Спиридонович Суслло** та три члени Суду¹¹. Водночас формується штат технічного апарату (керуючий справами, секретар Голови Суду, секретарі судових колегій і судових засідань, друкарки і коректори, експедитори, консультанти). За дорученням ЦК КП(б)У та РНК УРСР з метою допомоги у відновленні мережі місцевих судів і контролю за цим процесом М.Г. Розанов і Д.С. Суслло протягом квітня—серпня 1943 р. відвідують визволені від німецьких військ райони. За документами з архівних справ можна прослід-

Голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій

кувати географію цих службових відряджень: Кабичине, Білолуцьк, Новопокров, Дворічна, Харків¹².

26 квітня 1943 р. наказом наркома юстиції СРСР № 230-л на посаді Голови Верховного Суду УРСР було поновлено його довоєнного керівника — **Костянтина Тимофійовича Топчія**¹³. З аналізу архівних документів видно, що обов'язки Голови Верховного Суду УРСР у липні—серпні 1943 р. все ж продовжував виконувати М.Г. Розанов. У липні 1943 р. Верховний Суд переїздить далі на звільнену територію республіки — до містечка Дворічна Харківської області¹⁴. 23 серпня 1943 р. від фашистів було визволено першу радянську столицю України, а наступного дня разом із іншими республіканськими урядовими установами до Харкова переїздить і Верховний Суд УРСР. Новою адресою вищого судового органу УРСР стає будинок на вул. Юр'ївській, 2, а до безпосереднього

¹⁰ Див.: Отчет и информация о работе Военного Трибунала Войск НКВД Украинского округа и работе Верховного Суда УССР (10 июля 1943 г.—29 октября 1943 г.) // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1. — Центральний комітет КП(б)У, оп. 23 — Загальний відділ (Особливий сектор) 1940—1946 рр., спр. 684, арк. 1.

¹¹ Див.: Суслло Д.С. Зазнач. праця. — С. 186.

¹² Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 13, 31.

¹³ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 35а.

¹⁴ Див.: Суслло Д.С. Зазнач. праця. — С. 184.

керівництва Верховним Судом республіки стає прибулий із Москви К.Т. Топчій¹⁵.

Харківський період діяльності Верховного Суду УРСР (серпень—грудень 1943 р.) відзначається напруженою організаційною роботою його апарату та колегій. Наказом № 51 від 21 вересня 1943 р. заступник Голови Суду Д.С. Суло встановив порядок роботи його канцелярії. Загальне керівництво апаратом канцелярії здійснював керуючий справами Верховного Суду (тоді на цій посаді працювала Ф.К. Орлова). До її посадових обов'язків належали також перегляд і обробка відкритого службового листування. Правильне та грамотне оформлення поточної документації судових колегій мали забезпечувати коректори. У безпосередньому підпорядкуванні керуючого справами Верховного Суду УРСР були друкарка та експедитор¹⁶.

Невдовзі було впорядковано посадові повноваження і службові обов'язки обох заступників Голови Верховного Суду УРСР. 15 жовтня 1943 р. спеціальним наказом Голова Верховного Суду К.Т. Топчій «[...] з метою кращої організації роботи Верховного Суду [...]» поклав на свого першого заступника Д.С. Сулу обов'язки керувати роботою та аналізувати судову практику колегії в кримінальних справах. Він також отримав право на час відсутності Голови Суду підписувати протести на рішення місцевих судів, фінансові документи, розпоряджатися бюджетними коштами установи. Другий заступник Голови Верховного Суду УРСР М.Г. Розанов мав керувати роботою та аналізувати судову практику цивільної колегії та вирішувати господарські питання¹⁷. Наприкінці листопада 1943 р. посадові повноваження першого заступника Голови Верховного Суду УРСР були доповнені — він почав керувати роботою з узагальнення судової практики, для чого Д.С. Сулу підпорядковувалися штатні консультанти. За відсутності Голови Верховного Суду і його першого заступника обов'язки керівника вищого судового органу УРСР виконував другий заступник Голови Суду М.Г. Розанов. Цим же наказом виконуючим обов'язки заступника Голови Верховного Суду було призначено **Василя Григоровича Стеценка**, який одночасно мав керувати роботою кримінальної колегії та узагальнювати її судову практику¹⁸.

У це же час тривав процес поповнення кадрового складу судових колегій. Найбільше до цього долучався республіканський Наркомат юстиції, що своїми рішеннями направляв на посади членів суду фахових юристів або ж радянських апаратників із досвідом. Так, 15 жовтня 1943 р. наказом заступника наркома юстиції УРСР старшого ревізора Управління судових органів НКЮ Д.І. Чорпіту було звільнено із займаної посади та направлено на роботу до Верховного Суду УРСР, де його одразу ж призначили суддею кримінальної колегії¹⁹. До кінця 1943 р. була практично повністю відновлена і впорядкована організаційна структура Верховного Суду УРСР (див. *схему* на с. 42).

7 листопада 1943 р. від німецьких окупантів було визволено столицю Української РСР, а невдовзі РНК УРСР ухвалює спеціальну постанову про переїзд до Києва уряду республіки та інших центральних органів влади. Готуючи переїзд до Києва, керівництво Верховного Суду УРСР у кінці грудня 1943-го—на початку січня 1944-го проводить масштабну кадрову ротацію. Наказом № 3 від 8 січня 1944 р. Д.С. Суло звільнив з роботи цілу групу з 20 працівників технічного апарату Верховного Суду УРСР²⁰. Ось як сім місяців потому про ці кадрові рішення писав у черговому звіті до ЦК КП(б)У голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій: «[...] Всі канцелярські та обслуговуючі робітники, які працювали в Верховному Суді УРСР у м. Харкові, звільнені [...]»²¹. Характерно, що і в цих умовах керівництвом Верховного Суду УРСР вживалися кроки і для посилення кадрового складу судових колегій. Наприклад, 6 січня 1944 р. виконуючою обов'язки члена Верховного Суду було призначено Г.С. Чарську²². Після таких кадрових змін у штаті Харківської групи Верховного Суду УРСР залишалось 23 співробітники.

Для розміщення Верховного Суду в Києві уряд Української РСР виділяє окремий чотирьохповерховий 34-кімнатний будинок на вул. Воровського, 16 (див. *фото* на с. 45). Підготовкою переїзду апарату Суду та організацією його роботи на постійному

¹⁵ Див.: Прикази НКЮ УССР (директивные по оргвопросам и личному составу) (9 февраля 1943 г.—30 декабря 1943 г.) // ЦДАВО України, ф. 8. — Народний комісаріат (міністерство) юстиції Української РСР, оп. 1, спр. 2, арк. 36.; ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 39.

¹⁶ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 51.

¹⁷ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 63.

¹⁸ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 80.

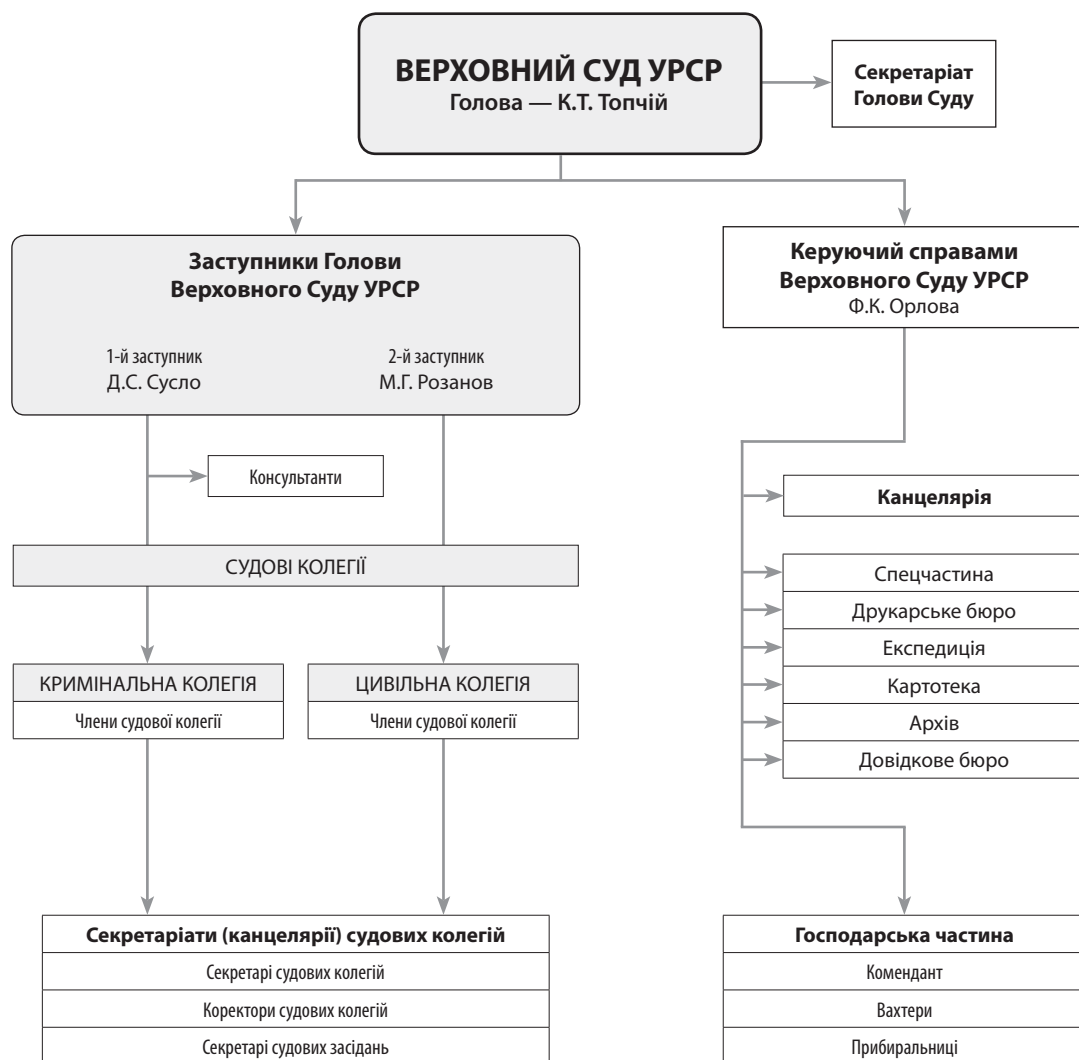
¹⁹ Див.: Прикази НКЮ УССР (директивные по оргвопросам и личному составу) (9 февраля 1943 г.—30 декабря 1943 г.) // ЦДАВО України, ф. 8.— Народний комісаріат (міністерство) юстиції Української РСР, оп. 1, спр. 2, арк. 61.

²⁰ Див.: Накази № 1—192 Голови Верховного Суду по основній діяльності і по особовому складу за 1944 рік. Оригінали (6 січня 1944 р.—31 грудня 1944 р.) // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 3—5.

²¹ Постановление Наркомюста и отчет о работе Верховного суда УССР (17 июля 1944 г.—9 июля 1944 г.) // ЦДАВО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 1.

²² Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 2.

Схема. Структура Верховного Суду УРСР у вересні—грудні 1943 р.

Примітка. Схему складено автором за даними ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 51, 63, 80.

місці опікувалася створена в листопаді 1943 р. Київська група Верховного Суду УРСР. Наказом № 88 від 20 грудня 1943 р. за підписом Д.С. Сусла на вільні штатні посади співробітників апарату Верховного Суду УРСР і на посади технічних та господарських працівників зарахували 22 особи. Завданням щойно укомплектованого технічного апарату Верховного Суду була підготовка нового приміщення до переїзду канцелярії та судових колегій, його охорона та опалення²³. Усі підготовчі роботи з переїзду апарату і судових колегій Верховного Суду УРСР до Києва були завершені на початку січня 1944 р.²⁴

²³ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 90—93.

²⁴ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 5, арк. 10.

10 січня 1944 р., ще перебуваючи в Харкові, Голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій підписав наказ № 5, яким зобов'язав весь особовий склад Верховного Суду УРСР 12 січня того ж року переїхати до Києва. У списку на переїзд значилися 23 особи: сам Голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій, обидва його заступники (Д.С. Сусло і М.Г. Розанов), судді Верховного Суду (К.Г. Маркіянович, А.В. Бобриньова, Г.С. Чарська, К.С. Шабаліна, А.С. Мамчур, А.Д. Сахаров, Д.І. Чорпіта, О.К. Ішутін та ін.), деякі працівники канцелярії та залишений на роботі технічний персонал обох судових колегій²⁵.

²⁵ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 34.

З переїздом Верховного Суду УРСР на постійне місце роботи до Києва в його структурі, штатах і персональному складі активізувалась організаційна робота. К.Т. Топчій у звіті про роботу Верховного Суду УРСР за I півріччя 1944 р. писав про цей період: «[...] У м[істі] Києві підібрано новий склад канцелярських та обслуговуючих робітників із числа реєвакуйованих зі сходу, і частково за рахунок старих робітників Верховного Суду УРСР, які знаходилися на тимчасово окупованій території, але нічим себе не скомпрометували. [...] Переїзд зимою в зруйнований та пограбований німцями Київ і організація в цих умовах роботи Верховного Суду УРСР на новому місці, були зв'язані з великими труднощами. Підбирання канцелярських та обслуговуючих робітників, обладнання приміщення та інші господарські питання, починаючи від приміщення і закінчуючи паливом і канцелярським приладдям в роботі Верховного Суду займали значне місце [...]»²⁶.

19 січня 1944 р. Голова Верховного Суду УРСР підписав наказ, згідно з яким відбулися кадрові зміни в складі технічного апарату кримінальної та цивільної колегій²⁷. Тоді його формування було в основному завершено, а в березні 1944 р. в штатному розкладі Верховного Суду УРСР з'явилася посада судового виконавця²⁸.

Багатократне збільшення обсягів роботи канцелярії та обох колегій Верховного Суду УРСР навесні 1944 р. призвело до чергових змін у внутрішньому розпорядку роботи співробітників їх технічного апарату. Починаючи із 5 квітня 1944 р., робочий день для цих працівників встановлювався з 9.00 до 17.30 з півгодинною перервою на обід — із 12.30 до 13.00. Свій прихід на роботу співробітники апарату Суду мали реєструвати у спеціальному журналі. Робочий день членів Верховного Суду, як і раніше, залишався ненормованим²⁹. Такий розпорядок роботи апарату Верховного Суду УРСР зберігався до початку останнього року війни. 12 лютого 1945 р. Голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій встановив для суддів 12-годинний робочий день (з 10.00 до 22.00) з годинною перервою на обід (із 16.00 до 17.00). Технічні працівники апарату Суду з 8-годинним робочим днем (експедитори, реєстратори, друкарки, коректори, кур'єри та ін.) відтоді працювали без перерви. 12-годинний

робочий день був затверджений для працівників технічного персоналу судових колегій (секретарі колегій, секретарі судових засідань), бухгалтера і коменданта Суду, а також співробітниці друкарського бюро³⁰. Давалася взнаки триваюча війна.

У квітні 1944 р. К.Т. Топчій ініціював структурно-організаційні зміни в керівництві вищого судового органу республіки. 7 квітня 1944 р. він звільнив Д.С. Суслу з посади першого заступника Голови Суду, призначивши його заступником Голови Верховного Суду УРСР (яку обіймав з часу відновлення роботи установи у 1943 р.), та який, як і раніше, мав керувати провадженням колегії у кримінальних справах, узагальнювати її судову практику³¹. 11 квітня 1944 р. Голова Верховного Суду УРСР призначив своїм першим заступником **Петра Степановича Урізченка** з покладенням на нього обов'язків керувати узагальненням судової практики Суду, а за відсутності Голови — виконувати його обов'язки: підписувати протести, фінансові документи, розпоряджатися коштами. Як заступник голови Верховного Суду УРСР Д.С. Сусла надалі мав керувати роботою кримінальної колегії, а також узагальнювати її судову практику³².

Перемога у війні та припинення воєнного стану в західних регіонах СРСР викликали зміни в організації роботи Верховного Суду УРСР. 22 червня 1945 р. П.С. Урізченко підписав наказ № 69, яким змінив розпорядок роботи установи, враховуючи обставини мирного часу. Із 25 червня 1945 р. для всіх працівників Верховного Суду УРСР встановлювався 8-годинний робочий день (із 9.30 до 18.00) з півгодинною обідньою перервою. Водночас наказ містив конкретну вказівку заступникам Голови: «[...] забезпечити виконання всієї роботи, яка надходить до Верховного Суду [...]». Це означало, що робочий день суддів і технічного апарату колегій залишався фактично ненормованим³³.

Щойно визволені від окупантів західні області Української РСР були предметом особливої уваги керівництва Верховного Суду. 22 грудня 1944 р. Голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій підписав наказ № 186, яким визначив відповідальними за «[...] систематичний контроль, проходження та правильне

²⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 1.

²⁷ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 9 зв.

²⁸ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 43.

²⁹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 52.

³⁰ Див.: Накази № 1—174 Голови Верховного Суду по основній діяльності і особовому складу за 1945 рік (3 січня 1945 р.—31 грудня 1945 р.) // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 23.

³¹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 55.

³² Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 58.

³³ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 74.

вирішення кримінальних і цивільних справ по західним областям УРСР [...]» своїх заступників — Д.С. Сусла (кримінальна колегія) та М.Г. Розанова (цивільна колегія). В обох колегіях були визначені й судді, яким доручалося касаційне та наглядове провадження у справах, що розглядалися в судах західних областей України ³⁴.

За рішенням ЦК КП(б)У в кінці травня 1945 р. Голову Верховного Суду УРСР К.Т. Топчія було призначено першим секретарем Полтавського обкому КП(б)У. Близько трьох місяців обов'язки керівника вищого судового органу України за посадою виконував П.С. Урізченко ³⁵ і лише наприкінці серпня 1945 р. партійне керівництво республіки і Наркомюст УРСР узгодили рішення призначити новим Головою Верховного Суду **Олександра Федоровича Блискавку**. Останній почав виконувати свої посадові обов'язки 30 серпня 1945 р. ³⁶.

Ознайомлення з колективом О.Ф. Блискавка практично одразу ж розпочав з вивчення практики роботи канцелярії та судових колегій Верховного Суду УРСР. Результатом цієї роботи стала поява кількох поспіль локальних нормативних актів, в яких аналізувався стан касаційного і наглядового провадження, робота технічного апарату, виявлялися недоліки, пропонувалися кадрові та організаційні кроки з метою їх усунення. Новопризначеного керівника передусім хвилювали низькі темпи розгляду справ і «незадовільні» строки наглядово-го і касаційного провадження. У термін до 10 днів вирішувалося лише 30 % касаційних справ, що знаходилися в провадженні судових колегій. Ухвали у 70 % справ відверто затягувалися. Більшість із 900 цивільних справ, витребуваних Верховним Судом УРСР у наглядовому порядку, лежали нерозглянутими понад 45 днів. Строки розгляду скарг на рішення обласних судів також не задовольняли. Слухання по 60% цивільних скарг і 40% скарг по кримінальній колегії тривали понад три дні, а вже розглянуті справи здавалися в канцелярії судових колегій для оформлення несвоєчасно. До всього цього судові засідання колегій проводилися лише раз на тиждень. О.Ф. Блискавка 15 вересня 1945 р. підписав наказ із вимогою до своїх підлеглих ужити ряд невідкладних заходів для виправлення ситуації ³⁷.

Ще один організаційний крок нового керівника Верховного Суду УРСР був спрямований на централізацію наглядового провадження в кримінальних і цивільних справах. Наказом № 119 від 26 вересня 1945 р. О.Ф. Блискавка відповідальність «[...] за проходження та розгляд скарг, які надходять до Верховного Суду УРСР по кримінальним і цивільним справам і контроль за надходженням зажаданих справ [...]» поклав на свого першого заступника П.С. Урізченка, звільнивши від цієї ділянки роботи заступників Голови Суду по кримінальній і цивільній колегіях Д.С. Сусла та М.Г. Розанова. Усі консультанти, які розглядали скарги громадян і доповідали на колегії з цього приводу, а також секретарі колегій, які виконували технічну роботу в цих провадженнях, безпосередньо підпорядковувалися П.С. Урізченку. Скарги від керівних партійних і державних союзних і республіканських органів, скарги за статтями про контрреволюційні злочини, а також скарги, що виявляли потребу в запиті справи для перегляду і зупинення виконання вироку, обов'язково мали доповідатися особисто Голові Верховного Суду республіки. Необґрунтовані скарги у наказі вимагалося залишати без задоволення. Наказом О.Ф. Блискавки встановлювався 5-денний термін розгляду та особливий контроль за провадженням за скаргами військовослужбовців і членів їхніх родин ³⁸.

П.С. Урізченка у наказовому порядку зобов'язано контролювати своєчасне надходження запитаних Верховним Судом справ із обласних судів, а в разі більше як 15—20-денної затримки вживати відповідних заходів для своєчасного виконання обласними судами вимог вищого судового органу УРСР. Заступників Голови Суду в кримінальних і цивільних справах (Д.С. Сусла та М.Г. Розанова) було зобов'язано поліпшити роботу судових колегій з розгляду справ по першій інстанції, касаційного провадження (перегляд рішень обласних судів), а також у справах, розгляд яких провадиться в порядку нагляду на основі скарг громадян і протестів Прокурора УРСР ³⁹. Голова Верховного Суду УРСР вимагав від своїх підлеглих «[...] суворо дотримуватись встановлених законом строків для розгляду справ і приділяти особливу увагу підвищенню якості ухвал судових колегій та узагальненню судової практики

³⁴ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 201.

³⁵ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 71.

³⁶ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 107.

³⁷ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 117, 118.

³⁸ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 126.

³⁹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 127.

Будинок на вул. Воровського, 16 у м. Києві, де у 1944—1945 рр. знаходився Верховний Суд УРСР

[...] неухильно стежити за виконанням вироків, рішень і ухвал судових колегій Верховного Суду УРСР»⁴⁰.

Так збігалося, що з приходом до керівництва вищим судовим органом республіки О.Ф. Блискавки у Верховному Суді УРСР став відомим прикрий факт просто-таки кричущого ігнорування працівниками технічного апарату Суду своїх прямих службових обов'язків. 19 вересня 1945 р. на адресу Верховного Суду УРСР від Народного суду першої ділянки Кагановицького району Одеси надійшла непримітна справа за цивільним позовом фізичної особи. Секретар колегії у цивільних справах відмовилася отримати справу в експедиції Суду, мотивуючи це тим, що справа, мовляв, адресована не до Верховного Суду, а до обласного. Насправді ж цю справу було витребувано Верховним Судом УРСР із Одеського обласного суду в порядку нагляду. Посадовець, не перевірявши алфавітний список витребуваних із місцевих судів справ, залишила її в експедиції Верховного Суду УРСР. У свою чергу експедитор, всупереч елементарній логіці, чомусь переслала отриману з Одеси цивільну справу до Київського обласного суду! Природно, що працівники канцелярії останнього, виявивши помилкову розсилку, повернули справу до Верховного Суду УРСР. Проте історія на цьому не завершилась. Та ж таки експедитор, не доповівши про факт отримання справи заступнику Голови Верховного

Суду УРСР по цивільній судовій колегії М.Г. Розанову, самочинно переслала цю «багатостраждальну» справу на адресу Одеського обласного суду. В результаті таких непрофесійних дій працівників канцелярії цивільної колегії та експедиції Суду виникла кількатижнева тяганина, а справа залишалася нерозглянутою.

Факт такої «апаратної еквілібристики» у виконанні своїх підлеглих обурило Голову Верховного Суду. 13 жовтня 1945 р. О.Ф. Блискавка оголосив винним у цій історії технічним працівникам попередження і догану, секретарів судових колегій зобов'язав приймати від експедиції всю кореспонденцію, а експедиторам заборонив самочинні пересилання судових справ без супровідних листів заступників Голови Суду⁴¹. Як згодом з'ясується, викритий факт порушення матиме куди серйозніші організаційно-кадрові наслідки. 30 жовтня 1945 р. О.Ф. Блискавка «[...] з метою зміцнення апарату і покращення роботи канцелярії Верховного Суду УРСР [...]» санкціонував кадрові зміни в складі керівництва канцелярії обох судових колегій⁴².

О.Ф. Блискавка головував у Верховному Суді УРСР недовго. В листопаді 1945 р. ЦК КП(б)У відкликав його «[...] на іншу керівну роботу [...]», а в грудні 1945 р. НКЮ УРСР призначив Олександра Федоровича прокурором Донецької області. 3 20 листопада 1945 р. на посаду керівника вищого судового органу УРСР повернувся К.Т. Топчій⁴³.

У складний період воєнної доби недостатня увага зверталась на такий аспект організаційної роботи апарату Верховного Суду УРСР, як архівна справа та систематизація загальних, галузевих і локальних підзаконних нормативно-правових актів. Очевидно, що відсутність систематизації поточної підзаконної нормативної бази впливала на оперативність і якість судових рішень. Своім наказом від 7 серпня 1944 р. К.Т. Топчій доручив консультанту Верховного Суду С.Я. Ольшвангер «[...] систематизувати за

Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 142.

Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 155.

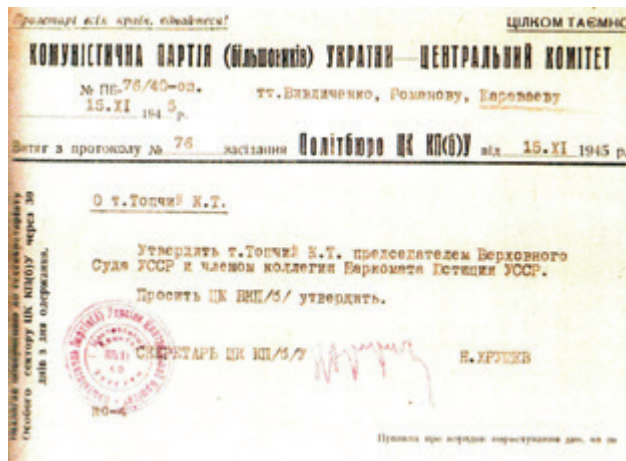
Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 167.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 127.

⁴¹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 142.

⁴² Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 155.

⁴³ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 167.

змістом і часом видання всі укази, постанови та розпорядження союзних і республіканських законодавчих органів, видані протягом 1941—1944 рр. [...]»⁴⁴.

У січні 1945 р. у Верховному Суді УРСР започаткували довідкову роботу щодо законодавства, як того вимагалось у спеціальній інструкції НКЮ СРСР від 9 грудня 1944 р.⁴⁵ Свої консультативно-довідкові функції Верховний Суд УРСР здійснював не лише всередині судової системи республіки, але й через надання прокуратурі та адвокатським бюро довідкової інформації щодо поточного кримінального та цивільного провадження. В березні 1945 р. у Верховному Суді УРСР започаткували практику видачі розглянутих колегіями справ наглядового і касаційного провадження для Довідкового бюро юридичних консультацій м. Києва. Крім цього, довідкове бюро вищого судового органу республіки отримало вказівку надавати органам юстиції необхідні довідки по судових справах⁴⁶.

На початку лютого 1945 р. Голова Верховного Суду взявся впорядковувати архівну справу, адже статус формально існуючого архіву установи був не визначений, а відповідних площ та обладнання для зберігання архівних матеріалів явно бракувало. Внаслідок цього частина вже опрацьованих справ, звернень і скарг громадян, матеріалів наглядового провадження, інших документів зберігалися просто в приміщеннях судових колегій. Ця обставина ускладнювала збереження важливих службових документів, вивчення та узагальнення судової практики, облік роботи Верховного Суду УРСР, підготовку загальної звітності та звітності за окремими напрямками діяльності. Щоб виправити ситуацію Голова Верховного Суду УРСР 9 лютого

1945 р. підписав спеціальний наказ. Секретарів кримінальної та цивільної колегій зобов'язано протягом місяця підготувати увесь архівний матеріал за 1944 р. і здати його згідно з актом завідувачу архівом. До 1 березня 1945 р. заступник Голови Суду П.С. Урізченко мав забезпечити обладнання приміщення архіву стелажми для зберігання архівних справ. Завідуючий архівом і керуючий справами суду до 15 травня 1945 р. мали «[...] весь архівний матеріал привести в належний порядок [...]». К.Т. Топчій вимагав від своїх підлеглих до 20 лютого 1945 р. розробити проект «Положення про архів Верховного Суду Української РСР», яким і мав визначатися статус та порядок роботи цього підрозділу⁴⁷.

Починаючи з другої половини 1945 р. Верховний Суд УРСР активно здійснює покладену на нього республіканським Наркоматом юстиції функцію базової установи з практичної підготовки і підвищення кваліфікації керівників обласних судів загальної юрисдикції. Голови та їхні заступники проходили практичну підготовку у Верховному Суді за графіком на підставі відповідних розпоряджень НКЮ УРСР.

Важливим чинником у відновленні роботи Верховного Суду Української РСР у 1943—1945 рр. було його бюджетне фінансування. Матеріали звіту про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду УРСР за 1943 р. свідчать про дуже обмежене фінансування установи. Із січня по жовтень 1943 р. покриття витрат на роботу вищого судового органу республіки відбувалося у позабюджетному порядку через Наркомат фінансів УРСР. Починаючи із жовтня 1943 р. діяльність Суду фінансувалася вже з державного бюджету. Протягом року на ці потреби було виділено 224 тис. 143 крб. Такі порівняно невеликі бюджетні витрати пояснюються мінімальним штатом працівників, відсутністю постійного приміщення для розміщення Верховного Суду УРСР та обмеженою колегіальною діяльністю в умовах триваючих на Лівобережжі України жорстоких боїв. У 1944 р. на фінансування роботи Верховного Суду УРСР з державного бюджету було виділено 1 млн 132 тис. крб. — суму упр'ятеро більшу, ніж у попередньому році⁴⁸. Цьому сприяло не лише збільшення штатної чисельності співробітників, але й багатократне збільшення кількості позовних звернень і скарг громадян на рішення місцевих судів.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 114.

⁴⁵ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 3.

⁴⁶ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 26.

⁴⁷ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 20.

⁴⁸ Див.: Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1944 рік // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 13, арк. 3.

У 1945 р. обсяг фінансування Верховного Суду УРСР з державного бюджету склав 1 млн 125 тис. крб. Із цієї суми на заробітну плату членам і співробітникам технічного та господарського апарату виділялося 692 тис. крб., а на канцелярське приладдя та господарські витрати — 220 тис. крб.⁴⁹ Зменшення загального фінансування і незначне зростання видатків на заробітну плату, господарські послуги та витратні матеріали було викликане дією двох протилежних чинників. З одного боку, уряд намагався економити державні кошти в умовах повоєнної відбудови, а з другого боку, стабільна робота вищого судового органу республіки, зростання обсягів його практики та поступове заповнення штатного розпису неминуче тягнули збільшення видатків на заробітну плату суддям і працівникам апарату. Однак слід мати на увазі, що на кінець 1945 р. із 105 штатних одиниць у Верховному Суді УРСР заповненими були тільки 75⁵⁰.

У 1944—1945 рр. традиційним напрямом роботи Верховного Суду УРСР був контроль за діяльністю місцевих судів загальної юрисдикції, надання допомоги останнім в організації роботи, налагодженні кримінального та цивільного судочинства. Про інтенсивність організаційно-контролюючої та ревізійної роботи вищого органу в системі судів загальної юрисдикції Української РСР свідчить аналіз періодичності та географії робочих відряджень керівництва і членів його судових колегій. Зроблені нами на основі вивчення локальних нормативних приписів за 1944—1945 рр. підрахунки засвідчують, що Голова Верховного Суду в цей період десятки разів відбував у тривалі та короткочасні службові відрядження, зокрема й з інспекторськими перевітками роботи обласних судів. Наприклад, у період із 12 по 24 лютого 1944 р. К.Т. Топчій працював у Дніпропетровську, а з 21 серпня по 26 вересня 1944 р. — у Кам'янці-Подільському⁵¹. Перший заступник Голови Верховного Суду УРСР П.С. Урізченко протягом досліджуваного періоду не менше 8 разів здійснював службові поїздки в різні області України. А заступник Голови Суду Д.С. Суло з листопада 1944 р. по вересень 1945 р. працював на Закарпатті, де він як радник Голови Народної Ради Закарпатської України займався організацією місцевих органів юстиції⁵². Активно працював в областях

республіки й заступник Голови Верховного Суду М.Г. Розанов. Відомо, що з квітня 1944-го до серпня 1945 р. посадовець здійснив чотири тривалі консультативно-контролюючі поїздки в регіони України⁵³.

У першій половині 1944 р. члени Верховного Суду УРСР двічі брали участь в ревізіях обласних судів. Під час перевірки роботи Київського обласного суду членами бригади НКЮ УРСР були П.С. Скляр і Є.П. Кирилюк. Ревізію Полтавського обласного суду проводив (як керівник бригади ревізорів НКЮ УРСР) суддя О.К. Ішутін. Бригадою ревізорів під час перевірки роботи обласного суду Сумщини керував П.С. Урізченко⁵⁴.

Щільний графік роботи в областях Української РСР був у 1944—1945 рр. і в членів Верховного Суду республіки. Як правило, вони відвідували з контрольно-інспекційними чи консультативними повноваженнями закріплені за ними регіони. Протягом 1944—1945 рр. неодноразові службові поїздки в області України здійснювали судді Є.П. Кирилюк, О.К. Ішутін, П.С. Скляр, А.І. Трубецька, П.Д. Курпас, Г.С. Чарська, Д.І. Чорпіта, В.Г. Стеценко, К.С. Шабаліна, В.М. Шамков, Л.Я. Шевченко, К.Г. Маркіянович, І.Л. Сірош, М.І. Неруш, П.Є. Пятов, інші судді та консультанти Верховного Суду УРСР⁵⁵.

У 1943—1945 рр. Верховний Суд Української РСР неодноразово ставав об'єктом інспекторських перевірок і ревізій НКЮ СРСР. За результатами однієї з таких перевірок, здійсненої у червні 1944 р., колегія союзного Наркомату юстиції звернула увагу на низьку якість оформлення судових ухвал у багатьох справах касаційного та наглядового провадження, відсутність контролю за виконанням рішень суду на місцях, а також фактичне ігнорування роботи з узагальнення судової практики⁵⁶. Чергова перевірка роботи Верховного Суду проводилася у жовтні—листопаді 1945 р. Для ознайомлення з результатами ревізії та інструктування члени бригади НКЮ СРСР і республіканський Наркомат юстиції у листопаді 1945 р. провели спеціальну нараду за участю керівництва Верховного Суду УРСР⁵⁷. Основним

⁴⁹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 62, 123, 150; Спр. 14, арк. 59, 75, 96.

⁵⁰ Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 31зв.

⁵¹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 24, 38, 44, 67—68, 72, 81, 119, 148, 149, 166; Спр. 14, арк. 40, 112, 130, 156.

⁵² Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 1—3.

⁵³ Див.: Докладные записки, справки и переписка по вопросу подготовки и укомплектования кадрами органов суда и прокуратуры (7 сентября 1945 г.—29 октября 1945 г.) // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 45 — Управління кадрів (1941—1949 рр.), спр. 384, арк. 17.

⁴⁹ Див.: Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1944 рік // ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 22, арк. 4, 5.

⁵⁰ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 22, арк. 8.

⁵¹ Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 6, арк. 20, 30, 124, 152.

⁵² Див.: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 14, арк. 104.

завданням подібних організаційно-контролюючих заходів керівні органи радянської юстиції бачили у підвищенні якості та ефективності судового провадження.

Таким чином, у діяльності Верховного Суду УРСР в завершальний період Другої світової війни чітко виокремлюються своєю специфікою та конкретними завданнями два хронологічні етапи. Перший із них тривав з часу відновлення роботи вищого судового органу республіки в Старобільську та до його переїзду із Харкова до Києва (січень—грудень 1943 р.). Цей етап характеризувався активною організаційною відбудовою і поновленням колегіальної, контролюючої та консультативної діяльності Верховного Суду республіки на визволеній від окупантів території України. У надзвичайно складних умовах керівництво, працівники технічного апарату і члени судових колегій не лише поновили свою діяльність, але й консультували і контролювали місцеві й обласні суди в процесі відновлення їх роботи на визволеній від ворога території Лівобережної України.

Специфіка в організації роботи Верховного Суду УРСР у січні—грудні 1943 р. полягала в: адмініструванні з метою налагодження порядку в роботі канцелярії Суду та початку касаційної і наглядової діяльності його кримінальної та цивільної колегій; упорядкуванні посадових повноважень і службових функцій працівників технічного апарату, заступників Голови Верховного Суду УРСР, консультантів; зміцненні кадрового потенціалу судових колегій.

Другий етап відновлювально-організаційного періоду можна окреслити від моменту повернення Верховного Суду УРСР до Києва (січень 1944 р.) до кінця 1945 р. Саме тоді було остаточно відновлено організаційну структуру і штатний склад Суду, а його діяльність набула звичних із довоєнного періоду масштабів. Особливостями цього хронологічного етапу в діяльності Верховного Суду УРСР були: посилення адміністрування з метою налагодження стабільної роботи технічного апарату і судових колегій, подальша розбудова структури Верховного Суду УРСР, активізація організаційної та кадрової роботи.